

bk. İndeks; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006; Mehmed Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, VII/27 (1943), s. 379-522; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1969, s. 1-147; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 379-385.

FARUK SÜMER

B) Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat. Anadolu Selçuklu Devleti, Malazgirt zafesinden (1071) sonra Bizans'ın bir anlamda Malazgirt'le kaybettiklerini geri almak düşüncesiyle giriştiği Miryokefalon Savaşı'na (1176) kadar geçen bir asır boyunca bir taraftan Bizans'ı ve Haçlı taarruzlarını bertaraf etmek, diğer taraftan komşusu Türk beylikleriyle, özellikle Dânişmendliler'le ve Suriye'deki Eyyûbîler'le mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum sosyal ve ekonomik alanda ilerlemeyi geciktirmiş, Anadolu Selçukluları ancak Bizans'ı dize getirdikten (1176) ve Dânişmendliler'i ortadan kaldırdıktan (1178) sonra rahat nefes alabilmiştir. Siyasî istikrarsızlığa rağmen Selçuklu sultanlarının âdil davranışları yerli halk üzerinde olumlu etkilerini göstermiştir. Devrin gayri müslimlere ait kaynaklarında bu dönemde Türkmenler'in yerli halkla ticarî ilişkilerle girdiklerine, Süryânî, Ermeni ve Rumlar'ın Türkmenler'i Bizans yönetimine tercih ettiklerine dair bilgilere rastlanmaktadır.

XII. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı yazarların Anadolu'ya "Turchia, Turquia" demeye başlaması (Cahen, s. 100-101; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 352) buradaki Türk varlığının önemli bir işaretidir. Selçuklu Türkleri fetih şartlarına göre mevcut bir şehre veya şehrin dışına yerleşiyor ya da yeni bir şehir kuruyordu. Şehirler iç kale, sur içi ve sur dışı yerleşimden oluşmaktaydı. Kale camisi, ulucami, gayri müslimlerin ayrı oturduğu mahalleler ve sur dışındaki gökmeden Selçuklu şehrinin özellikleriydi. Yerleşilen veya yeni kurulan bir şehirde yapılan ilk işler güvenliği sağlamak, idarî, malî ve adlî yöneticileri belirlemek, vergi tahsili için tahrir yapmaktı (Baykara, I, 275-291).

İç ve dış ticareti geliştirmek için ticaret yollarının güvenliğini sağlanması gerekiyordu. Bu amaçla Karadeniz sahilinde iki önemli liman şehri Amisos (Samsun) (1185 civarı) ve Sinop (1214), Akdeniz sahilinde

Antalya (1207, 1216) ve Kalonoros (Alâye, Alanya) (1222) fethedilmiş, Sinop ve Alanya'da tersane kurulmuştur. Deniz ticaretine, dolayısıyla dış ticarete hâkim olan Venedikliler ve Kıbrıs Frankları'yla ticarî anlaşmalar yapılmış, siyasî istikrarın temininin bir devamı olarak Saltuklular, Erzincan Mengüçüklüleri ve Harput Artukluları ortadan kaldırılmış, Kilikya Ermenileri ile Trabzon Rumları dize getirilmiştir. Yine ticarî faaliyetleri canlandırmak ve yol güvenliğini sağlamak amacıyla ticaret yolları üzerinde kervansaraylar ve köprüler yaptırılmıştır. Selçuklu sultanları ticarî faaliyetlere engel olanları bertaraf etmek için seferler düzenlemiş, tâcirlerin zararlarını karşılamış, vergi muafiyeti veya indirimi sağlamıştır. Ancak bu gayretlerin sonucunda elde edilen içtimâî huzur ve iktisadî gelişme uzun sürmemiş, Anadolu Selçukluları'nın en parlak dönemi kabul edilen I. Alâeddin Keykubad'dan sonra devlet adamlarının takip ettiği siyaset, devleti ve ülkeyi kargaşaya sürüklemiştir. Sosyal ve ekonomik bakımdan ihmal edilen Türkmenler'in Vefâî şeyhi Horasanlı Baba İlyas'ın öncülüğünde çıkardığı Babaî İsyanı (1240) devleti sarsmış, bu durum zaten Selçuklu sınırlarına dayanmış bulunan Moğollar'ın Anadolu'yu işgalini kolaylaştırmıştır. Köseadağ Savaşı'nın kaybedilmesiyle (1243) Anadolu Selçukluları, Moğollar'ın tahakkümü altına girmiştir. Şehzadelerin iktidar mücadeleleri Moğollar'ın işini kolaylaştırmış, devleti sultanlar değil Moğollar'la iş birliği yapan devlet adamları yönetmeye başlamış, merkezî idaredeki bu ikilik ve Moğollar'ın tahsil ettiği ağır vergiler çöküşü hızlandırmıştır. Diğer taraftan merkezdeki otorite boşluğundan faydalanan uçlardaki Türkmenler XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi siyasî hâkimiyetlerini oluşturmaya başlamıştır.

Anadolu Selçukluları'nda iktisadî faaliyet olarak hayvancılık başta gelmekte; koyun, keçi, sığır, deve, at ve katır yetiştirilmekteydi. Süt ve yağ, peynir, yoğurt gibi mâmullerin üretimi, dericilik, halı ve kilim dokumacılığı çok yaygındı. İran, Irak ve Suriye'ye koyun ve at, deri ve mâmulleri, Avrupa'ya Ankara tiftiği, ipek, pamuklu kumaş, halı ve bürk ihraç edilmekteydi. Gümüş, bakır, demir, şap ve tuz Anadolu'da çıkarılan başlıca madenlerdi. Avrupa'ya ayrıca şap, Mısır'a kereste ihraç ediliyordu. Karadeniz'in kuzeyinden getirilen köleler, kürk ve bal, bunun yanında Çin ipeği ve Hint kumaşları ile baharat Anadolu'da pazarlanmaktaydı. Ekili araziler üzerinde iktâ sistemi uygulanmaktaydı. Tahlil-

lerden daha çok buğday, meyvelerden kayısı üretiliyor ve ihraç ediliyordu. Selçuklu Türkiye'si'nin sosyal ve ekonomik gelişmesinde vakıf müessesesinin büyük rolü olmuştur. Devlet bu kuruluşlara özellikle arazi temlikli yoluyla destek sağlıyordu.

Müslüman halk itikadda Mâtürîdîlik ve Eş'arîliği, amelde Hanefîliği ve Şâfiîliği benimsemişti. Gayri müslimler ise Hristiyanlığın çeşitli mezheplerine mensuptu. Türkler arasında hâkim mezhepler Mâtürîdîlik ile Hanefîlik, diğerlerinde Eş'arîlik ve Şâfiîlik'ti. Vakıf kurucuları yaptırdıkları medreselere kendi mezheplerine mensup müderrisler tayin etmekteydi. Ülkede Türkler'in dışında özellikle Moğol istilasından sonra gelip yerleşen önemli bir şehirli nüfus vardı. XII. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşan medreselerdeki eğitime Eş'arî kelâmı ile Şâfiî fıkhnın hâkim olduğu görülmektedir. Şehirlerden uzakta yaşayan konar göçer Türkmenler geldikleri ve halen yaşamakta oldukları yerlerdeki çeşitli inançların etkisiyle Sünnî İslâm ile pek bağdaşmayan bir inanca sahipti. Babaî İsyanı'na katılan Türkmenler'in bakiyeleri Baba İlyas'ın halifeleri öncülüğünde Anadolu'ya yayılmıştı. Bu çevreye mensup olan Hacı Bektâş-ı Velî'ye bağlı Türkmenler XV. yüzyılın sonlarından itibaren Safevî propagandasının tesiri altında kalınca kırsal kesimdeki halk kızılbaş olarak anılmaya başlanmıştır.

XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'su'nda tasavvufun yoğun biçimde yaşandığı görülür. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddin Konevî ve Hacı Bektâş-ı Velî dönemin büyük sûfileridir. Horasan kökenli tasavvufi ceyranları Anadolu'ya daha ziyade bu akımların Moğol istilasından kaçan temsilcileri vasıtasıyla girmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın kurduğu Kübreviyye Anadolu'ya onun halifeleri tarafından getirilmiştir. Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled ve halifesi Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî ile *Mirşâdü'l-'ibâd* müellifi Necmeddîn-i Dâye bunlardır. Bilhassa vahdet-i vücûd hakkındaki görüşleriyle İslâm düşüncesini derinden etkileyen Muhyiddin İbnü'l-Arabî bu dönemde Sadreddin Konevî'nin babası Mevdüddin İshak ile Bağdat'tan Anadolu'ya gelmiş, Malatya ve Konya'da ilim ve irfan meclisleri düzenlemiş, talebe yetiştirmiş, devrin sultanlarına nasihatlerde bulunmuştur. Sadreddin Konevî, Müeyyüddin Cendî, Saîdüddin el-Fergânî ve Affüddin et-Tilimsânî onun çizgisini devam ettiren önemli şahsiyetlerdir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Konya'da müderrislik ya-

parken Şems-i Tebrîzî'nin etkisiyle coşku-
lu bir tasavvuf anlayışı geliştirmiş, yazdığı
eserlerle bütün halkı, aydınları ve yöneti-
cileri derinden etkilemiştir. Bu dönemde
Anadolu'da Rifâiyye'den Seyyid Ahmed-i
Kebîr, Seyyid Ahmed-i Kûçek, Evhadiyye'-
den Evhadüddîn-i Kirmânî, Vefâiyye'den
Baba İlyas ve Kalenderiyye'den Ebû Bekr-i
Niksârî gibi önemli isimlere de rastlanır.

Ahîlik Selçuklu Türkiye'si'nin önemli bir
sosyal teşkilâtıdır. Ahîliğin Anadolu'da or-
taya çıkışı, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un
Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın elçisi
Şehâbeddin es-Sühreverdî vasıtasıyla füt-
üvvet teşkilâtına girdiği döneme rastlar
(1214). Nitekim fütüvvetin ilkelerini belir-
leyen fütüvvetnâme geleneği Ahîlik saf-
hasında da devam etmiştir. Ahî unvanını
taşıyan isimler arasında daha sonraları Ahî
Evrân unvanıyla anılan şahsın Şeyh Nasî-
rüddin Mahmûd el-Hûyî olduğu ve I. Alâ-
eddin Keykubad döneminde bu esnaf teş-
kilâtını kurduğu belirtilmektedir. Keyku-
bad'ın ölümünün ardından siyasî denge-
lerin değişmesinden ahîlerin de zarar gör-
düğü anlaşılmaktadır. İleriki yıllarda adları
öne çıkan Ahî Çoban, Ahî Ahmed, Ahî Ah-
med Şah, Ahî Kayser gibi şahıslar siyasal
ve sosyal olaylar sırasında farklı taraflarda
yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Elvan Çelebi, *Menâkıb-ül-kudsiyye*, tür.yer.;
Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*,
İstanbul 1971; a.mlf., *Türkiye Selçukluları Hak-
kında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988; a.mlf.,
Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet, İstanbul
1998, s. 38-77; a.mlf., *Selçuklular Tarihi ve
Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2005, s. 352; Ay-
dın Tanerî, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*,
Konya 1977; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İliş-
kileri*, İstanbul 1990, I, 85-127; Sadi S. Kucur, *Si-
vas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylik-
ler Devri Vakıfları -Vakfiyelere Göre-* (doktora
tezi, 1993), MÜ Türkiye Araştırmaları Enstitüsü;
Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihî Saptırıl-
ması Sürecinde Türk Süfiliğine Bakışlar*, İs-
tanbul 1996; a.mlf., *Babailer İsyanı*, İstanbul
2000; a.mlf., "XIII.-XVI. Yüzyıllarda Anadolu
Şehirlerinde Dini-Sosyal Hayat (Selçuklulardan
Osmanlılara Genel Bir Bakış)", *Anadolu Selçuk-
luları ve Beylikler Dönemi Uygartığı* (haz. Ah-
met Yaşar Ocak), Ankara 2006, I, 249-263;
a.mlf., "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Ta-
savvufî Düşünce", a.e., I, 429-439; Cl. Cahen,
Osmanlılardan Önce Anadolu (trc. Erol Üyepa-
zarıcı), İstanbul 2000; M. Saif Polat, "Selçuklu
Türkiyesi'nde Ticaret", *Türkler* (nşr. Hasan Celal
Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VII, 375-385; Tuncer
Baykara, "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum
ve Ekonomi", a.e., VII, 223-257; a.mlf., "Türki-
ye Selçuklularında Şehir / Kent ve Şehirli /
Kentli", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler
Dönemi Uygartığı*, I, 275-291; Ramazan Şeşen,
"Selçuklular Devrindeki İlme Genel Bir Bakış",
III. Uluslararası Mevlâna Kongresi: Bildiriler
(haz. Nuri Şimşekler), Konya 2004, s. 233-244;

Mikâil Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine
Araştırmalar*, Konya 2005; Ahmet T. Karamus-
tafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâ-
îlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Soru-
nu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfiler*
(haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 61-88;
Haşim Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahîler",
*Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi
Uygartığı*, I, 299-307; Hasan Yüksel, "Anadolu
Selçuklularında Vakıflar", a.e., I, 309-325; İhsan
Fazlıoğlu, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dö-
nemi Türk Felsefe-Bilim Tarihine Önsöz", a.e., I,
413-427; M. Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyid-
din", *DİA*, XX, 494-495, 513.

SADI S. KUCUR

IV. SURİYE SELÇUKLULARI (1079-1117)

A) Tarih. Büyük Selçuklu Sultanı Melik-
şah, 471 (1078) yılında kardeşi Tutuş'a Su-
riye'yi ve bu ülkeye yakın bölgelerde fethe-
deceği yerleri iktâ etti. Tutuş aynı yıl Ha-
lep'i kuşattığı sırada bir Fâtımî ordusu da
Dimaşk'ı kuşattı. Bunun üzerine Dimaşk
hâkimi Atsiz b. Uvak, Tutuş'tan yardım is-
tedi. Tutuş'un geldiğini haber alan Fâtımî
kuvvetleri geri döndüler. Tutuş kendisini
karşılamağa geç kaldığını bahane ede-
rek Atsiz'i öldürüp şehri ele geçirdi. Böy-
lece Suriye Selçuklu Devleti kurulmuş ol-
du (471/1079). Tutuş, Halep'e hâkimiyet
meselesinden dolayı Anadolu Selçuklu Sul-
tanı I. Süleyman Şah ile mücadeleye gir-
di. Halep yakınlarında Aynüseylem denilen
yerde meydana gelen savaş Tutuş'un ga-
libiyeti ve Süleyman Şah'ın ölümüyle so-
nuçlandı (18 Safer 479 / 4 Haziran 1086).
Tutuş kardeşi Melikşah'ın ölümünün ar-
dından Musul, Halep ve Diyarbekir bölgel-
erini ele geçirdi. Ancak Büyük Selçuklu
tahtı için giriştiği mücadele sırasında Berk-
yaruk ile yaptığı savaşta hayatını kaybetti
(16 Safer 488 / 25 Şubat 1095). Tutuş'un
ölümünden sonra Suriye Selçukluları, Ha-
lep ve Dimaşk Selçuklu melikliği olmak üze-
re ikiye ayrıldı. Oğullarından Rıdvan Ha-
lep'te, Dukak Dimaşk'ta hüküm sürmeye
başladı. 507 (1113) yılına kadar Halep'te
hükümdarlık yapan Rıdvan b. Tutuş, Haç-
lılar'la mücadelede başarılı olmadı, hatta
onlara vergi vermek zorunda kaldı. Rıdvan,
Bâtınîler'e karşı çok müsamahalı davrandı,
Halep'te bir dârü'd-da' ve açmalarına izin
verdi, kendini onların dostu gibi gösterdi.
Bu yüzden çok sayıda Halepli hayatından
endişe ettiği için Bâtınî oldu veya öyle gö-
ründü. Rıdvan, Fâtımîler'in desteğini sağ-
lamak için Fâtımî halifesi adına hutbe okut-
tu (17 Ramazan 490 / 28 Ağustos 1097); an-
cak Sünnî İslâm dünyasından gelen tepki-
ler üzerine dört hafta sonra bu kararından
vazgeçti (12 Şevval 490 / 22 Eylül 1097).

Rıdvan b. Tutuş ölünce (507/1113) yeri-
ne oğullarından Alparslan Tâcüddevle el-
Ahras geçirildi. Alparslan, Muhammed Ta-
par'la iş birliği yaparak Halep'teki Bâtınî-
ler'in önemli bir kısmını ortadan kaldırdı.
Dimaşk Atabegi Tuğtegin'den kendisine
yardımcı olmasını istedi, o da bunu kabul
etti. Tuğtegin'in Halep işlerine karışmaya
başlamasından hoşlanmayan atabeg emîr
Lü'lü', Alparslan'ı öldürüp (508/1114) yeri-
ne kardeşi Sultan Şah'ı geçirdi. Ancak Lü-
lü', Halep'in meselelerini halledecek yete-
neklere sahip değildi. Hayatının tehlikede
olduğunu görünce servetini yanına alıp
doğu ülkelerinden birine gitmek isterken
uşakları tarafından öldürüldü (510/1116).
Bu olayın ardından Mardin Artuklu Hü-
kümdarı Necmeddin İlgazi, Halep ileri ge-
lenlerinin kendilerini Haçlılar'ın baskısın-
dan kurtarmasını istemeleri üzerine Ha-
lep'e gelip şehre hâkim oldu. Böylece Su-
riye Selçukluları'nın Halep kolu sona erdi
(511/1117).

Babası Tutuş'un ölümünün ardından
Emîr Savtegin'in davetiyle Dimaşk'ta Su-
riye Selçukluları'nın Dimaşk şubesini kuran
Dukak (488/1095) dokuz yıl hüküm-
darlık yaptı. Dukak'ın ölümüyle (10 Rama-
zan 497 / 6 Haziran 1104) atabeg Tuğtekin
onun yerine çok küçük yaştaki oğlu II. Tu-
tuş'u geçirdi. Tuğtegin bir ay sonra Tu-
tuş'un on iki yaşındaki ağabeyi Ertaş'ı
(Bektaş) tahta oturtma gereğini duydu.
Ertaş'ın Tuğtegin'in kendisini öldüreceğinden
korkup annesi ve bir emîrle birlikte
şehirden gizlice ayrılmasıyla (Safer 498 /
Ekim-Kasım 1104) Dimaşk Selçuklu Me-
likliği de sona ermiş oldu. Dimaşk'ta bu
tarihten sonra Böriler (Tuğteginliler) adıyla
bilinen Dimaşk Atabegleri hüküm sürdü.

SURİYE SELÇUKLU HÜKÜMDARLARI

Tutuş	471/1079
a) Halep Selçuklu Melikliği	
Rıdvan	488/1095
Alparslan el-Ahras	507/1113
Sultan Şah	508-511 (1114-1117)
b) Dimaşk Selçuklu Melikliği	
Dukak	488/1095
II. Tutuş	497/1104
Ertaş (Bektaş)	497-498/1104